

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
Творче об'єднання "Нова парадигма"*

НОВА

ПАРАДИГМА

- *Філософія*
- *Політологія*
- *Соціологія*

ВИПУСК 105

Київ
Вид-во імені М. П. Драгоманова
2012

УДК 06

ББК 95

Н 72

**Фахове видання з філософських наук, політології та соціології
затверджено Постановою Президії ВАК України
(протокол № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.)**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 8429 від 11 лютого 2004 р.

Друкується за рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(протокол № 7 від 23 лютого 2012 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

<i>Б. І. Андрусин</i>	доктор історичних наук, професор
<i>В. П. Андрущенко</i>	доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
<i>О. В. Бабкіна</i>	доктор політичних наук, професор;
В. П. Бех	доктор філософських наук, професор (головний редактор);
Ю. В. Бех	кандидат філософських наук, доцент (відповідальний секретар);
<i>Г. І. Волинка</i>	доктор філософських наук, професор;
<i>В. І. Воловик</i>	доктор філософських наук, професор;
<i>В. Г. Воронкова</i>	доктор філософських наук, професор;
<i>М. Ф. Головатий</i>	доктор політичних наук, професор;
<i>В. П. Горбатенко</i>	доктор політичних наук, професор;
<i>Р. О. Додонов</i>	доктор філософських наук, професор;
<i>С. Л. Катаєв</i>	доктор соціологічних наук, професор;
<i>О. В. Литвиненко</i>	доктор політичних наук, професор;
<i>М. П. Лукашевич</i>	доктор філософських наук, професор;
<i>І. А. Мартинюк</i>	доктор соціологічних наук;
<i>М. І. Михальченко</i>	доктор філософських наук, професор;
<i>Г. О. Нестеренко</i>	доктор філософських наук, доцент;
<i>В. М. Ніколаєвський</i>	кандидат філософських наук, професор;
<i>І. Г. Оніщенко</i>	доктор політичних наук, професор;
<i>А. О. Ручка</i>	доктор філософських наук, професор;
<i>О. Л. Скідін</i>	доктор соціологічних наук, професор;
<i>Ю. П. Сурмін</i>	доктор соціологічних наук, професор;
<i>С. О. Телешун</i>	доктор політичних наук, професор;
<i>В. П. Тронь</i>	доктор наук з державного управління, професор;
<i>Л. Є. Шкляр</i>	доктор політичних наук; професор;
<i>Ю. І. Яковенко</i>	доктор соціологічних наук, професор.

Н 72

Нова парадигма : [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех ;
Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; творче об'єднання "Нова парадигма"
– Вип. 105. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 229 с.

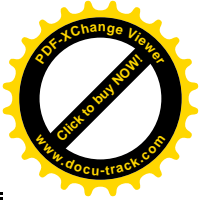
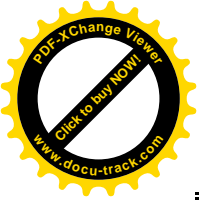
Концепція журналу базується на багатоплановому науковому та філософському висвітленні актуальних проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі соціальної педагогіки, психології, соціології, політології, філософії та культурології. Видання розраховано на вчених гуманітарного напрямку, аспірантів та докторантів, студентів та здобувачів.

УДК 06
ББК 95

© Редакційна колегія, 2012

© Автори статей, 2012

© Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, 2012

Bezhenar O. P. It is a philosophical reflection of phenomenon of "harmonious human's personality" as opposition of biological and social.

In this article a philosophical category "harmonious human's personality" is analyzed as aggregate and opposition of biological and social, a mediator between a biological human and social aesthetic ideal is defined and the specific of attributive property of the harmoniously developed human's personality is given.

Keywords: harmonious development of man, the harmonious human's personality, outlook, world outlook culture of the person.

Тополь О. В.

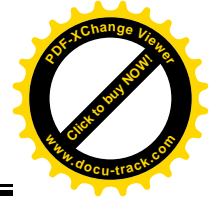
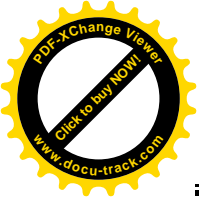
ПОТРЕБА У НАДАННІ ДОПОМОГИ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ

Розглянуто домінуючі риси українського характеру як детермінанти потреби у наданні допомоги; подано розуміння матриархального родинного виховання, що формує поведінкові зразки опіки, захисту та підтримки.

Ключові слова: соціальна допомога, потреба, архетип, інтровертованість, почуттєвість, емоційність, кордоцентризм, антеїзм, родина.

Соціальна допомога, що спрямована на задоволення потреб, цілей, бажань, намірів, інтересів окремої особистості, групи або суспільства в цілому необхідна для їхнього існування. Потреби у соціальній допомозі мають двоякий характер. З одного боку, соціальна допомога відповідає потребам морального здоров'я, духовного вдосконалення осіб, які її здійснюють. З другого – сприяє задоволенню потреб членів спільноти, які не здатні без сторонньої допомоги їх реалізувати. Реалізація потреб залежить не лише від мотивації, активності щодо їх задоволення, але і від соціальних умов, які пов'язані з історичним періодом, рівнем розвитку суспільства, моралі тощо. Неможливість задовольнити потреби призводить як до деформації особистості, так і до викривлення суспільних відносин. Якщо внутрішніх ресурсів для реалізації потреби недостатньо, виникає необхідність залучення зовнішніх ресурсів, якими виступає соціальна допомога.

Потреби у наданні допомоги мають достатньо високу силу прояву, пріоритетні серед соціальних потреб в українській спільноті, визначають приналежність народу до певного культурного циклу, вирізняють його від інших, визначають цільовий напрям гуманітарної

дії, зумовлюють соціальне життя.

Метою статті є з'ясування світоглядно-моральних основ формування потреби надання допомоги у національній свідомості.

Потреба надання допомоги виникає на несвідомому рівні, вона спирається на колективне безсвідоме, притаманна роду, передається генетично наступним поколінням і є основою для формування відповідних паттернів поведінки на рівні індивідуальної психіки.

“Колективне безсвідоме” є своєрідним когнітивним зразком, у свідомості воно знаходить вираження у схильності індивіда до певного розуміння речей. Вроджений, успадкований спосіб дії, який завжди є колективним, тобто однаково властивим принаймні цілим народам або епохам, К. Юнг назвав архетипом (початковим образом, відвічним). Архетип проявляється в тенденції формування “успадкованих уявлень” навколо однієї центральної ідеї [9, 66]. Архетипи акумулюють досвід людства, забезпечують доцільне сприймання нової інформації, є системою реакцій та дій, що визначають індивідуальне життя.

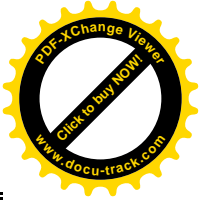
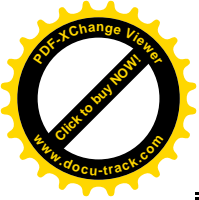
Психоповедінкові архетипи, хоча й зазнають впливу історичного процесу, зберігають певну константу, “генетичний код”, що обумовлює особливості національного характеру, специфіку ментальної свідомості. Ментальність – це “спільне “психологічне оснащення” представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення”, – за визначенням В. Храмової [5, 4].

Характерними ознаками української ментальності, на одностайну думку дослідників “української душі” О. Кульчицького, І. Мірчука, Є. Онацького, В. Липинського, Дм. Чижевського, М. Шлемкевича, Б. Цимбалістого, Я. Яреми, В. Яніва та ін., є інтровертованість, кордоцентричність, почуттєвість та емоційність.

“Інтроверсією називається звернення лібідо (психічної енергії – О. Т.) усередину [8, 524]” – термін введений К. Юнгом. За інтровертної установки, людина думає, відчуває і діє в такий спосіб, який явно виявляє, що мотивуюча сила належить перш за все суб'єктові, тоді як об'єкт має вторинне значення.

Тип особистісної установки на екстраверсію чи інтроверсію характеризує схильність до певного реагування і тим самим визначає образ дії і вид суб'єктивного досвіду, а також характер несвідомої компенсації.

Інтровертована психіка в крайньому прояві характеризується свідомою недооцінкою об'єктивного фактору та перебільшенням значення Его. У психіці як системі, що намагається зберегти рівновагу,

на безсвідомому рівні в ролі компенсації виникає посилення впливу об'єкта. “Чим більше Его намагається забезпечити за собою всілякі свободи, незалежність, відсутність зобов'язань і всіляке переважання, тим більше воно потрапляє в рабську залежність від об'єктивно даного. Свобода духу заковується в ланцюги принизливої фінансової залежності; незалежний образ дій раз по разу поступається, зломлений громадською думкою, моральна перевага потрапляє в болото малоцінних стосунків, владолюбство завершується жалісною тугою – жаданням бути любимим”, – зазначає К. Юнг [8, 460].

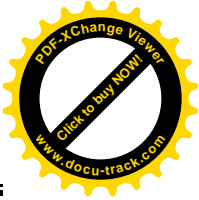
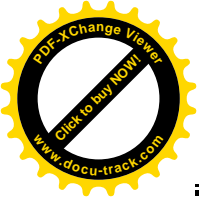
Інтровертованість, зосередженість на внутрішньому, особистісно-індивідуальному світі вирізняє людину суб'єктивізмом та ідеалізацією; може виражатися в замкненості, ізолюваності, відлюдкуватості, утечі від зовнішнього світу, що характеризує сковородинський ідеал: “Світ ловив мене, та не спіймав”.

За інтровертної установки, внаслідок відволікання від зовнішнього об'єкта, перевага надається внутрішньому, думці, ідеї, що є похідними від початкового образу. Інтелектуально усвідомлена ідея прагне впливати на життя за допомогою почуття.

Психолог О. Кульчицький, слідуючи за ходом думок К. Ясперса, розрізняє два типи “світосприймальних настанов” (психічних чинників, що характеризують як і яким людина сприймає світ, яке у неї зображення світу, який її світогляд, тобто цілісність поглядів на світ, цілісність пізнання і оцінок світу): “предметові” та “рефлексивні”, котрі, в свою чергу, можуть бути компліятивними, тобто споглядальними і активними, діючими. “Предметові” світосприймальні настанови характеризують сприймання, скероване на зовнішній світ, на предмети. “Рефлексивні” світосприймальні настанови характеризуються тим, що вони, віддзеркалюючись, рефлектуючись від “назверхньої дійсності”, “повертаються назад до сприймаючого, скупчуються передовсім на ньому і на його переживанні та сприйманні [1, 50]”.

О. Кульчицький, досліджуючи “світовідчуження українця”, доводить перевагу “увнутрішнених” психічних явищ, “рефлексивних” світосприймальних настанов над “предметовими” на основі аналізу чинників, що формують національну самосвідомість: расового, географічного, історичного, соціологічного, культуроморфічного, доглибинно-психічного.

Вслід за О. Кульчицьким багато дослідників підтверджують вплив означених факторів на ментальність і вдачу народу, висловлюючи лише заперечення проти расового чинника, за яким автор на основі інтерпретації форми тіла, міміки припускає наявність “расових

психічних компонентів української душі” та робить висновок про перевагу почуття над пізнанням та волею в характері українців.

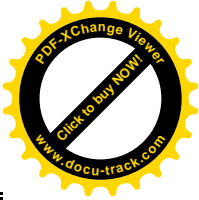
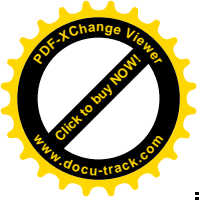
Географічний чинник враховує природно-географічне середовище, природні умови, що є визначальними для певного типу господарської діяльності та традиційної культури. Слід зазначити, що майже всю лісостепову (за винятком західних частин) і степову смугу займають в Україні родючі чорноземи (44 % території), що складає понад 1/4 чорноземів світу. Родюча земля, щедра українська природа, безсумнівно, мають значний вплив на формування психіки та культури українського народу.

Серед геопсихічних характеристик, обумовлених підсвідомим впливом краєвиду, природи, дослідники виділяють: м'якість і лагідність української вдачі відповідно до ландшафту лісостепу (луг змінюється дібровою та річкою – “хвиляста м'якість”; споглядальність настанов, чому сприяє “безкрая далечінь степу”; таємничість, спокій, надійність, сумовитість, чуйність, уважність, обережність, що формує північний український ліс; життєрадісність та імпульсивність, спричинені сприйняттям різнобарвності, різноманітності гірського ландшафту. За даними сучасних досліджень, найвища тривалість життя спостерігається в Західних областях України, що в геопсихічному плані можна пов'язати з меншою схильністю до апатії та депресії, нав'язаних осінньо-зимовою степовою порожнечою або самотності та тривожності, провокованих невидимою небезпекою лісу.

Геополітичне положення України поміж Заходом і Сходом в історичному аспекті створювало “межові ситуації”, ситуації постійної загрози існуванню народу, нації, культурі; формувало два роди поведінкової реакції: “*vita maxima et heroica*” авантюрно-козачого життєвого стилю”, і “*vita minima*” поведінка “анабіотичного”, стилю притаєного існування [1, 53]. Друга поведінка як реакція на тиск історичної дійсності звужувала життєві контакти зі світом.

Пограничне розташування, яке приховує постійну небезпеку, що вимагає постійної готовності до оборони, протягом кількох поколінь формує в українській психіці елементи чуйності, напруженості, суворості. На ментальному рівні це підвищує цінність потреби у захисті.

“Межове положення” визначає і “культуроморфічний” аспект формування української психіки як периферійної щодо Західної Європи. Ідеї “європейського духу”: ідея “ордо” (порядку життя і мислі), відродження людської особи (персоналізм), культ науки (сцієнтизм) – докотилися до України значно послабленими та зміненними. Наприклад, персоналізм звівся до інтенсифікації

особистого, внутрішнього життя; сцієнтизм – до знання, що формує людину, яке спирається на ідеї Волі, Правди (в розумінні згідності з дійсністю та етикою) і Долі (що має “людську зумовленість”) [1, 54-55].

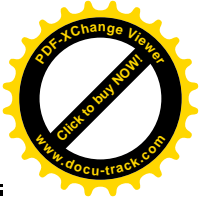
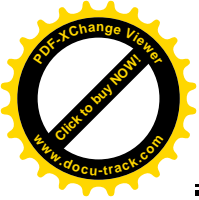
Соціологічний чинник враховує специфіку взаємодії, домінування, підпорядкування певних класів, соціальних груп, культурних кіл в соціальній структурі суспільства. Перевага селянства обумовлює в соціопсихічному аспекті схильність українців до творення малих, інтимних груп, “спільнот”, взаємини в яких характеризуються симпатією, близькістю, товарицькістю, взаєморозумінням (на відміну від великих груп, “спілок”, об’єднаних спільною метою).

Доглибинно-психічний рівень складають персональне українське несвідоме (наявність комплексів мрійності, меншовартості, месіанства тощо) та колективне підсвідоме (архетипи). Найхарактернішим архетипом українського колективного несвідомого, на думку О. Кульчицького, є “Магна Матер” – тип “доброї”, “ласкавої”, “плодючої” Землі українського чорнозему [1, 55]. Архетип доброї “Неньки-Землі”, “Матері природи” (І. Франко) позбавляє світосприймальні настанови українця агресивної активності та формує їх у збіжному напрямку ентузіастично забарвленої м’якої споглядальності. Рефлексивна настанова виявляється в наданні великого значення психічному несвідомому.

Проаналізувавши та об’єднавши окремі особливості української ментальності, О. Кульчицький робить висновок про те, що українська психічна структура відзначається емоційно-почуттєвим характером та кордоцентричністю (зосередженістю довкола “серця”).

Ідею першості серця перед розумом в українській національній філософії відстоювали: Г. Сковорода, П. Юркевич М. Гоголь, П. Куліш та ін. Г. Сковорода писав: “Голова всього в людині – людське серце”, оскільки “без зерна горіх є ніщо, а людина без серця [3, 244; 4, 363]”. П. Юркевич зазначав, що “серце є основа душевного життя. Розум – тільки світло, яке цю основу освітлює”. Він є “вершина, а не корінь душевного життя [10, 95]”. Звертаються до проблеми філософії серця і сучасні філософи (І. Бичко, А. Бичко та ін.).

Сердечність, почуттєвість як риси національного характеру українців відзначали також В. Липинський (“надмірна, часто пристрасна чутливість”), Дм. Чижевський (“емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм”), Є. Онацький (“українська емоційність – запорука великої життєздатності й талановитості”), М. Шлемкевич (“найкращий вираз емоціонально-настроєвої сфери – в ліричній пісні”) та ін.

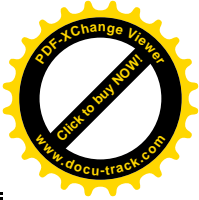
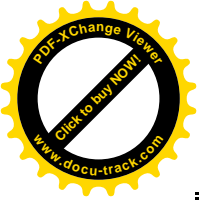
Висока українська емоційність та чутливість є основою людяності. Зверненість до власного внутрішнього світу, дар інтроспекції, споглядальна настанова сприяють розвиткові емпатії та розуміння іншої людини. “Коли називаємо когось “нелюдом”, себто особою, що втратила “людський образ”, маємо на увазі не дурня, а людину, позбавлену вищих емоцій любові, жалю, співчуття, милосердя, приязні [2, 55]” (Є. Онацький).

Доповнюючи нарис О. Кульчицького про характерологію українського народу, Б. Цимбалістий як метод дослідження української ментальності пропонує метод соціально-культурної антропології. При вивченні індивідуальних особливостей людини біологічно-спадковий фактор відіграє головну роль, але коли йдеться про національний характер, тобто про певні спільні цілі нації, риси поведінки і ментальності, що продуковані культурою, слід використовувати культурно-антропологічний підхід.

Б. Цимбалістий великого значення надає структурі родинного життя: “Риси, типові для певної нації, є зумовленими духом родини, який сам є зумовлений усією соціальною структурою і культурою суспільності. Національний характер впливає прямо із способу і роду виховання, яке отримує людина з перших своїх років [6, 80]”.

Родина – перший інститут соціалізації, основне середовище, що формує характер людини від народження, виробляє настанови до світу і оточуючих. В ранньому дитинстві закладаються основи моральних та вольових якостей, таких як оптимізм або песимізм, довіра до себе і до оточуючих та ін., формуються норми й зразки майбутньої поведінки на основі взаємостосунків з близькими, які є носіями певних норм та культурних традицій. На свідомому та здебільшого несвідомому рівнях засвоюються паттерни поведінки та система цінностей, репрезентовані батьками.

Особливе значення має в ментальності українців образ Жінки-матері, під символом якого виступає “Україна-мати”, “Ненька-Україна”; в релігійному житті культ Богоматері перевищує культ Христа-Богочоловіка; вихованням дітей в українській родині здебільшого займається жінка. Зважаючи на це, “норми поведінки, характер моралі, ідеал людини, настанова до життя в українця є підпорядковані нормам і ієрархії вартостей – типовим для жінки, для жіночої свідомості [6, 87]”, – писав Б. Цимбалістий. В цьому він вбачав генезу “кордоцентричності української вдачі” та “переваги функцій почувань” (О. Кульчицький). Звідси висока оцінка таких рис характеру, як доброта, добродушність, лагідність, ніжність, м’якість, сердечність як “ідеальних рис”, тобто як прикмет ідеальної людини;

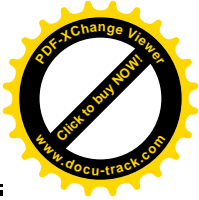
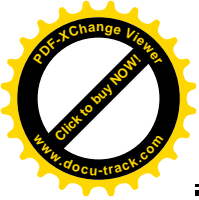
сильного “інстинкту несення допомоги” (В. Янів); прагнення втечі до життя в малому гурті та брак “мужесько-здобувчої настанови” до зовнішнього світу.

В матріархальній родині формується образ батька двох типів: грізний, недоступний, караючий або надмірно лагідний, добрий, материнський. Український батько-отаман також має “материнські риси” – він усіма опікується, дбає за всіх, ставиться з розумінням до кожного, спільно нараджується перед прийняттям рішення.

Структура української родини має також вплив на ставлення українця до влади, авторитету, рівності. Не відчуваючи близькості з батьком, його опіки та любові, не визнаючи його авторитету, дорослішаючи, дитина намагається якнайшвидше відлучитися від батьківського дому, вирватися з-під влади батька, водночас зберігаючи глибоку любов і повагу до рідної землі та “демонструючи перед світом свою закохану прив’язаність до батьківського дому [7, 109]” (М. Шлемкевич). В українській родині після смерті батька його влада не переходить до найстаршого сина, як це відбувається у патріархальних народів – всі діти мають рівні права, спадщина, головним чином земля, порівну ділиться між усіма синами та доньками.

Розподіл виконуваних ролей в українській сім’ї, який має гендерні відмінності, впливає на духовну поставу особистості. В молодому та середньому віці у жінок, основними функціями яких є народження та виховання дітей, перевагу має “тілесне” над “духовним”. В похилому та старому віці більшого значення для жінок набуває духовне, тому на церковних богослужіннях серед представників літнього віку більшість складають жінки. У чоловіків спостерігаються протилежні тенденції в розвитку духовності. У молодому та середньому віці морально-духовні потреби в ієрархії цінностей займають вище положення, ніж в літньому.

Таким чином, потреба у наданні допомоги ближньому починається з української родини, в якій уособленням любові, сердечності, ніжності, турботливості є мати. Любов до матері сполучається в українському характері з любов’ю до землі. Землі-годувальниці надаються риси матері, її називають “великою матір’ю”. Культ жіночого начала у хліборобських народів пов’язаний з тим, що для виживання сім’ї слід виростити, зібрати та зберегти плоди землі, аналогічно як для збереження роду – народити, виростити потомство, захистити його. Тобто основними функціями, що сприяють виживанню та продовженню роду, є опіка, захист, підтримка. Культ матері, що піклується про всіх членів родини від дітей до найстарших,

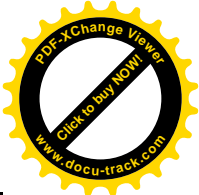
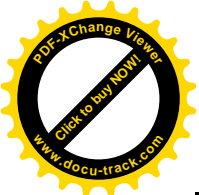
формує підсвідомий зразок поведінки надання допомоги ближньому.

Отже, доміантними рисами “української душі” є інтровертованість, почуттєвість, емоційність, кордоцентризм (грецьк. *cardia* – серце та лат. *centrum* – осереддя), антеїзм (любов, емоційно-шанобливе ставлення до землі, рідної природи), індивідуалізм, поєднаний з ідеями рівності та волі. Почуттєвість, добродушність, лагідність, ніжність, м’якість, сердечність, що типові для жіночої національної свідомості, детермінують в українській ментальності потребу несення допомоги, опіки та підтримки.

В основі процесу надання допомоги лежить протиріччя між об’єктивно існуючими потребами і реальними можливостями їх задоволення на певному етапі суспільного розвитку. Незадоволеність життєво важливих потреб призводить до виникнення соціальної напруги, що поглиблюючись спричинює кризові стани, соціальні конфлікти, соціальні вибухи. Зростання соціальної напруги характеризується підвищенням невдоволення існуючим режимом, владою; загостренням конфліктності, агресивності, тривожності, психологічних девіацій членів спільноти. Підтримку стабільності у суспільстві, задоволення екзистенційних потреб, зниження соціальної напруги здійснює соціальна допомога. Багаторазове надання допомоги в реалізації потреб породжує певний набір соціальних очікувань, що вимагає її інституціалізації (визначення, закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх в систему, здатну діяти у напрямі задоволення деякої суспільної потреби) та стає передумовою соціальної роботи як професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кульчицький О.* Світовідчужання українця / *О. Кульчицький* // Українська душа. – К. : МП “Фенікс”, 1992. – С. 48-65.
2. *Онацький Є.* Українська емоційність / *Є. Онацький* // Українська душа. – К. : МП “Фенікс”, 1992. – С. 36-47.
3. *Сковорода Г.* Пізнай в собі людину / *Г. Сковорода.* – Львів : Світ, 1995. – 528 с.
4. *Сковорода Г. С.* Твори / *Г. С. Сковорода.* – Т. 2. – К. : Обереги, 1994. – 480 с.
5. *Храмова В.* До проблеми української ментальності / *В. Храмова* // Українська душа. – К. : МП “Фенікс”, 1992. – С. 3-35.
6. *Цимбалістий Б.* Родина і душа народу / *Цимбалістий Б.* // Українська душа. – К. : МП “Фенікс”, 1992. – С. 66-96.
7. *Шлемкевич М.* Душа і пісня // Українська душа. – К. : МП “Фенікс”, 1992. – С. 97-112.

8. Юнг К. Психологические типы; пер. С. Лорие /под общ. ред. В. Зеленского. – М.: “Университетская книга”, ООО “Фирма “Изд-во АСТ”, 1998. – 720 с.
9. Юнг К. Г. Человек и его символы /Юнг К. Г., Франц М. Л., Хендерсон Дж. Л. [и др.]; под общ. ред. С. Н. Сиренко. – М.: Серебряные нити, 1998. – 368 с.
10. Юркевич П. Д. Вибране / П. Д. Юркевич. – К.: Абрис, 1993. – 416 с.

Тополь О. В. Потребность в оказании помощи в украинской ментальности.

Рассмотрено доминантные черты украинского характера как детерминанты потребности в оказании помощи; дано понимание матриархального семейного воспитания, которое формирует поведенческие образцы опеки, защиты и поддержки.

Ключевые слова: социальная помощь, потребность, архетип, интровертированность, чувственность, эмоциональность, кардиоцентризм, антеизм, семья.

Topol O. V. The need in helping in the Ukrainian mentality.

The determination of Ukrainian's character features in help needing is considered in the article; understudying of matriarchality genus upbringing, that formats the patters of behavior, support and protaction is given.

Keywords: social help, necessity, archetype, sensuality, emotionality, cardiocentrism, antaeism, family.